

Роль емоцій у процесі формування толерантності.

У статті здійснюється теоретичний аналіз проблеми дослідження толерантності як наукового феномену. Розглядаються основні психологічні підходи до розуміння толерантності. Проаналізовано дослідження емоцій та їх роль у процесі формування толерантності як професійно важливої якості у майбутніх практичних психологів.

Ключові слова: *толерантність, структура толерантності, оцінка, емоції, усвідомлення емоційних станів, вербалізація емоційних реакцій.*

В статье осуществляется теоретический анализ проблемы изучения толерантности как научного феномена. Рассматриваются основные психологические подходы к пониманию толерантности. Проанализировано изучение эмоций и их роль в процессе формирования толерантности как профессионально важного качества у будущих практических психологов.

Ключевые слова: *толерантность, структура толерантности, оценка, эмоции, осознание эмоциональных состояний, вербализация эмоциональных реакций.*

The theoretical analysis of the problem of tolerance research as scientific phenomenon is presented in the article. The main psychological approaches towards understanding tolerance are observed. Research of emotions and their role in the process of tolerance formation as professionally important quality for future practical psychologists has been analyzed.

Key words: *tolerance, structure of tolerance, evaluation, emotions, awareness of emotional states, verbalization of emotional reactions.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні та культурно-ціннісні перетворення, що відбуваються в Україні поставили перед вищою школою високі вимоги щодо рівня підготовки майбутніх психологів. Під час професійної підготовки майбутніх психологів необхідно створити сприятливі умови для свідомого засвоєння професійно важливих знань, умінь і навичок та розвитку особистісних рис, необхідних для успішної реалізації студентів у майбутній професії.

Гуманістична спрямованість професії практичного психолога дає можливість вважати її унікальною і пред'являє особливі вимоги до її носія – особистості психолога та до моделей його професійної поведінки.

Однією із професійно важливих особистісних якостей психолога-професіонала є його толерантність. Саме в основі цієї якості лежить принцип визнання іншої особистості як вищої цінності, «позиція прийняття» та не засудження клієнта. Крім того, толерантність, як професійна якість, допомагає долати професійні труднощі (наприклад, опір клієнта) та сприяє підвищенню ефективності практичної діяльності психолога. Саме толерантність лежить в основі професійної компетенції психолога.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичний аналіз дослідження проблеми толерантності засвідчив підвищений інтерес до вивчення цього наукового феномену з боку філософії, етики, соціології, політології, психології та інших наук. Науковців цікавить вивчення окремих аспектів толерантності, в тому числі формування толерантної свідомості (А.Г. Асмолов), філософське осмислення толерантності (В.А. Лекторський, Л.В. Скворцов), толерантність до невизначеності як предмет психотерапії (П.В. Лушин), становлення і виховання толерантної особистості (І.В. Абакумова, Т.О. Гончарук, О.Грива, П.Н. Єрмаков, П. Степанов), проблема толерантності в підлітковій субкультурі (В.С. Собкін) та інше. Не розходяться погляди дослідників з приводу того, що толерантність в умовах демократичних змін виступає принципом суспільно бажаних стосунків і є складовою готовності до конструктивної взаємодії з навколишніми,

незалежно від їх національності, соціальної та релігійної приналежності, світогляду. Аналіз наукової літератури засвідчив, що не існує єдиного підходу щодо розуміння сутності феномену толерантності (І.Б. Гришпунд, Г.Д. Дмитрієв, В.М. Золотухін, А.А. Ісмурзін, Л.А. Куль, А.А. Погодіна, Б. Ієрдон).

Мета статті полягає у теоретичному аналізі проблем, пов'язаних з науковим феноменом толерантності та ролі емоцій у процесі його формування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових статей та монографій дозволяє стверджувати, що останнім часом суттєво зростає актуальність дослідження толерантності в контексті формування комунікативних якостей майбутніх психологів. Окремі проблеми професійної підготовки майбутніх психологів розглядаються в роботах Л.В. Долинської, Н.Б. Завініченко, В.В. Рибалки, Л.Г. Терлецької, Л.І. Уманець, Т.І. Федотюк, Н.В. Чепелевої, М.В. Шевченко та ін.

С.Л. Братченко виділяє п'ять підходів щодо розуміння сутності толерантності:

1. Гуманістичний, де толерантність розглядається як прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції.
2. Особистісний, згідно якого психологічною основою толерантності є цінності, смисли та особистісні установки.
3. Діалогічний, в основі якого лежить міжособистісна толерантність як особливий спосіб стосунків і міжособистісної взаємодії з Іншим та міжособистісний діалог.
4. Диверсифікаційний, відповідно до якого зміст толерантності не зводиться до однієї властивості, а розглядається як складний, багатоаспектний та багатокомпонентний феномен.
5. Фасилітативний підхід розглядає толерантність як якість, що розвивається[4].

Поняття толерантності формувалось впродовж багатьох століть і цей процес знаходиться у розвитку і зараз, накопичуючи різнобічні значення. В даний час існує багато тлумачень даного поняття у психологічній літературі.

1. Толерантність як терпимість (С. Бондирєва, В. Золотухін, Я. Коломінський): толерантність – це терпимість суб'єкта стосовно іншого суб'єкта, тобто толерантність заснована на співпереживанні.
2. Толерантність як стійкість (О. Грива, А. Мірошин та ін.): толерантність – це характеристика фізіологічної, психологічної та соціальної стійкості індивіда стосовно різноманітних впливів.
3. Толерантність як особистісна цінність та поведінковий орієнтир, яка являє собою ціль активності особистості (А. Смолів, Н. Асташова та ін.).
4. Толерантність як основа та регулятивний механізм спілкування, зокрема комунікативна толерантність (В. Бойко, П. Комогоров та ін.): у структурі спілкування толерантність виділяється у якості компонента; вона відіграє двояку роль: характеризує сам процес спілкування зсередини та відображає взаємини суб'єктів спілкування.
5. Толерантність як спосіб подолання антагонізму (Р. Валітова та ін.), тобто, толерантність – це добровільне, усвідомлене придушення відчуття неприйняття, викликаного зовнішніми та внутрішніми властивостями “Іншого”.
6. Толерантність як адаптація (С. Головін, А. Реан та ін.): толерантність – умова та форма успішної соціально-психологічної адаптації людини, заснована на регуляції поведінки та діяльності під час взаємодії з різними факторами оточуючого середовища.
7. Толерантність як інтегративна характеристика особистості (М. Ковальчук, Г. Солдатова та ін.): толерантність – цілісне, комплексне особистісне утворення, яке об'єднує різноманітні особистісні риси та особливості їх прояву.

Враховуючи багатоаспектність та неоднорідність психологічного змісту толерантності неможливо з достатньою повнотою описати

толерантність з опорою лише на одне поняття, тільки в одному вимірі. Тому має сенс виділити не всі, а лише основні важливі психологічні виміри міжособистісної толерантності, які можна розглядати як пріоритетні напрямки її дослідження і розвитку.

При формуванні толерантності важливим є виділення її структурних компонентів.

Традиційно для опису складних психологічних процесів і явищ використовується тріада компонентів – когнітивний, емоційний і поведінковий. З'явилися спроби використання даної схеми і для толерантності.

Так Н.А.Асташова розглядає толерантність як психо-соціальну характеристику особистості і виділяє в ній три взаємопов'язані підсистеми: когнітивну, емоційну, діяльнісну.

Когнітивний компонент включає в себе поняття про толерантність, усвідомлення ідеї толерантності та її відповідність принципам моралі. Когнітивна підструктура відображає тип мислительної діяльності конкретного фахівця, тобто принципи його розуміння дійсності, звичні для нього стереотипи осмислення проблем, ідеї, прийняття рішень. Когнітивний компонент представляє собою своєрідне інформаційне «поле», окремі компоненти якого характеризують особливість особистості.

Емоційний компонент толерантності представлений відносно стійкими почуттями людини до об'єктів, до процесу толерантної взаємодії з ними, які виражаються в емоційно-ціннісній оцінці міжособистісних відношень, які склалися (емоційно-ціннісне ставлення до людей, чужої думки, етнічних питань, своїх зв'язків, почуттів).

Діяльнісний компонент означає схильність до певного типу соціальної поведінки, основою якої є розуміння, співпраця, загальна скерованість діяльності людини на об'єкти і явища соціальної значущості, побудова шляхів досягнення життєвих планів [1].

Більшість вчених у своїх дослідженнях віддають перевагу когнітивному та поведінковому структурному компоненту толерантності, а емоційний компонент, з нашої точки зору, досліджений недостатньо, тому ми зробимо спробу проаналізувати вплив емоцій на формування толерантності..

Толерантність, на думку Є.В. Магометової, необхідно розглядати на двох рівнях людської свідомості: на раціонально-логічному та емоційно-чуттєвому [7, с.20].

В основі формування толерантності лежить оцінка як психічний механізм, процес та результат співвідношення між внутрішнім світом практичного психолога та клієнта. Оцінювання призводить до усвідомлення знаходження міри і характеру значущості суб'єкта, явища чи процесу для того, хто їх оцінює [3, с.30]. С.К. Бондирева та Д.В. Колесов виділяють три позиції повної та розгорнутої оцінки:

1) фактурна - оцінка об'єкта, його фізичних, хімічних та інформаційних властивостей;

2) конвенціональна - оцінка з точки зору способу використання об'єкта та його призначення;

3) критеріальна – оцінка в плані порівняння даного об'єкта з іншими та загальноприйнятими еталонами.

Стосовно людини використовується розгорнута фактурна (добра чи зла, щедра чи жадібна, розумна чи ні) та критеріальна (Союзник, Ворог, Свій, Чужий та ін.) оцінки.

Формування толерантності неможливе без емоційного компоненту. У Короткому психологічному словнику емоції трактуються як «психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, яке обумовлене відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта» [6, с.407].

С.Л. Рубінштейн підкреслює, що «емоційні процеси набувають позитивного або негативного характеру в залежності від того, чи знаходиться

дія, яку вчиняє індивід, і вплив, під який він потрапляє в позитивному або негативному відношенні до його потреб, інтересів та установок» [9, с.552].

Проблема дослідження емоцій має давню історію. Зокрема в психоеволюційній теорії Р. Плутчика вони розглядаються як адаптація до значущих подій та засіб досягнення цілей, спілкування і виживання. Представники когнітивної та психоаналітичної теорій ототожнюють їх із ядром особистості. Згідно поглядів К. Роджерса емоції здатні впливати на «Я»-концепцію особистості. М.Б. Арнольд пов'язував емоції з оцінками подій. Спочатку подія оцінюється як позитивна або негативна, а потім виникає емоція, як ірраціональне притягування або відштовхування.

Диференціальна теорія емоцій розглядає їх як основу мотиваційної системи і як особистісні процеси що надають зміст та значення існуванню людини. Їм відводиться важлива роль як у поведінці людини так і в її внутрішньому світі. К. Ізард вказував, що головною передумовою диференціального теоретичного підходу «є уявлення про те, що емоції служать організуючим та мотивуючим фактором поведінки людини, її особистісного розвитку і відношень з оточуючим світом» [5, с.17].

Диференціальна та психоаналітичні теорії розділяють думку, що емоція за своєю природою є феноменом свідомості. Представники теорії диференціальних емоцій розглядають суб'єктивне переживання емоцій організуючим фактором свідомості і основою вибірковості і цілеспрямованості людського розуму. К. Ізард стверджує, що «найбільш загальним і фундаментальним принципом людської поведінки є те, що емоції заряджають і організовують мислення та діяльність» [5, с.38]. Емоції не лише впливають на перцептивні, когнітивні, моторні та стимулюючі процеси, але і в свою чергу потрапляють під вплив цих процесів. «Коли емоція виникає як відгук на конкретний ментальний образ чи символ, поняття чи думку, то можна говорити про виникнення зв'язку між почуттям та думкою або про афективно-когнітивну структуру... Афективно-когнітивна структура може

проявлятися як цінність, мета або ідеал. Комплекс таких структур може стати основою світосприйняття або ідеології» [5, с.28].

На сучасному етапі дослідження емоцій як наукового феномену, погляди науковців не розходяться щодо їх соціокультурної обумовленості. Соціокультурний підхід полягає у визначенні факторів, які здатні збуджувати емоції та дослідженні своєрідності поведінкових стратегій людини під впливом різних емоційних станів. Т.Кемпер пропонує основні положення даного підходу:

- 1) джерелом багатьох емоцій є передуюча їм соціальна взаємодія;
- 2) в емоціях є нормативний компонент; люди чутливі до нього і намагаються змінити свої емоції, коли вони не відповідають нормативам;
- 3) історично нормативний компонент емоцій змінюється [10].

Безсумнівно соціум та культура прийнята в ньому впливають і регулюють емоції. Причому досить часто спостерігається трансформування емоцій у напрямку, бажаному для певного типу культур. Саме культурний тиск призводить до контролю емоцій за рахунок дієвості передбачуваних суб'єктом санкцій з боку референтного оточення. Таким чином емоції допомагають підтримувати соціальний порядок та здійснювати соціальний контроль. Т.Кемпер відмічає, що існують «правила почуттів», які виступають нормативним культурним визначенням ситуацій і тих емоцій, які слід в них виявляти.

Роль емоцій у процесі формування та прояві толерантності /інтолерантності суб'єкта визначається багатьма науковцями.

Г.У. Олпорт, аналізуючи природу упереджень, відмічає їх емоційний характер. «Упередження існують у тих випадках, коли є ірраціональна ненависть до групи людей, негативний вплив яких перебільшується та генералізується» [8, с.43-44].

Н.К. Бахарєва у своєму дослідженні довела, що багаточисленні ознаки толерантності особистості максимально забезпечує суб'єктивне

благополуччя, у структурі якого основне місце займає емоційний комфорт [2].

На думку Є.Л. Яковлевої «почуття не потребують особливого опрацювання до того часу поки не відбувається «збій» або у сприйманні оточуючого, або у відношеннях, або в рішенні будь-якої задачі. Як правило, у такій ситуації людина починає думати / шукати причини того, що відбулося та можливі шляхи виходу із ситуації». Для рішення проблеми «людині необхідно зрозуміти своє ставлення до неї та усвідомити почуття (а не думки), що виникають з даного приводу. Реалізація через емоції своєї індивідуальності дозволяє людині скористатися широким спектром можливостей, у тому числі інтелектуальними та творчими, які раніше були заблоковані» [11, с.60].

На усвідомлення емоційних реакцій та станів особистості впливає взаємодія з навколишніми та їх вербалізація. Прийняття/неприйняття емоційних реакцій та станів особистістю призводить до їх закріплення/трансформації. При цьому позиція референтного оточення здатна полегшити цей процес. Якщо емоція, з одного боку, усвідомлюється особистістю як адекватна до даної ситуації, а з іншого боку підтримується навколишніми, тоді вона закріплюється й приймається як даність.

Ми вважаємо, що усвідомлення емоційних станів, які виникають у проблемних ситуаціях, їх конкретизація і локалізація через вербалізацію, прийняття і підтримку емоцій психологом і клієнтом, де психолог створює і підтримує сприятливу позитивну атмосферу, можуть стати механізмом формування толерантності як особистісної якості.

Отже, аналіз теоретичного матеріалу дає можливість стверджувати, що толерантність є інтегральною характеристикою особистості, яка має основні структурні компоненти, які між собою взаємопов'язані.

Знання особливостей структурних компонентів дає можливість розробляти ефективні психологічні технології, спрямовані на розвиток та формування толерантності.

Перспективою подальших досліджень є перехід до більш широкого вивчення загальної системи толерантності з урахуванням її різних складових, поглиблений аналіз місця емоційних аспектів толерантності в цій системі, звернення до ситуаційних і контекстуальних особливостей і детермінант толерантності.

Література

1. Асташова Н.А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н.А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. статей. – Изд. 2-е, стереотип. – М., 2003. – С. 79-85.
2. Бахарева Н.К. Субъективное благополучие как системообразующий фактор толерантности: Дисс. канд. псих. наук. /Н.К. Бахарева. – Хабаровск, 2004. – 150с.
3. Бондырева С.К., Колесов Д.Т. Толерантность (введение в проблему) /С.К. Бондырева, Д.Т. Колесов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 240 с.
4. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании /С.Л. Братченко // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. – Красноярск, 2003. – С.104 – 117.
5. Изард К.Е. Психология эмоций. /К.Е. Изард. - СПб.: Издательство «Питер», 1999. – 464 с.
6. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
7. Магометова Е.В. Толерантность как принцип культуры. Дисс. канд. фил. наук /Е.В. Магометова. – Ростов - на - Дону, 2000. – 133 с.
8. Олпорт Г.У. Толерантная личность /Г.У. Олпорт //Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – Вып. 6. – М., 2003. – с. 39-50

9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. /С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
10. Kemper Th.D. An. Introduction to the Sociology of Emotions. // International Review of Studies on Emotion / Strongman K.T. (Ed.) V. 1. – Chichester: Wiley, 1991. – p. 301-349.
11. Яковлева Е.Л. Психология развития творческого потенциала личности. /Е.Л. Яковлева. – М.: «Флинта», 1997. – 224 с.

Реферат

УДК 316. 647. 5:159. 942

Гурова О.М. Роль емоцій у формуванні толерантності /О.М.Гурова
//Психологія діалогу і світ людини: збірник наукових праць /За ред.
Г.О.Горської. - Том

У статті висвітлено актуальну проблему формування толерантності у майбутніх психологів. Аналіз сучасних психологічних досліджень свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення сутнісних характеристик толерантності. З метою конкретизації основних параметрів толерантності як складного особистісного утворення було визначено її структурні компоненти: когнітивний, емоційний, діяльнісний. Визначення структурних компонентів толерантності забезпечує можливість побудови навчально-педагогічного процесу у відповідності з різними сферами особистісного розвитку і визначає доцільність підбору методів, домінуючих у формуванні свідомості, почуттів і поведінки. Більш детально проаналізовані особливості емоційного структурного компоненту толерантності. Зроблена спроба проаналізувати роль емоцій у процесі формування толерантності.

Здійснений аналіз проблеми свідчить про можливість і необхідність її подальшого дослідження.